

**Sledování publikačních trendů témat při dlouhodobých analýzách vývoje tématu
Radka ŘÍMANOVÁ**

**Univerzita Karlova v Praze - Filozofická fakulta - Ústav informačních studií a
knihovnictví**

Radka.rimanova@ff.cuni.cz

**INFORUM 2014: 20. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha, 27. - 28. 5. 2014**

Abstrakt

Mezi výzkumné metody informační vědy patří i postup „on the desk“, jehož součástí je i analýza publikačních trendů tématu. Tato, v současné době opomíjená metoda, založená na analýzách zpracování konkrétního tématu ve vědeckých publikacích, je založena na principech rešeršní strategie. Je založena na analýze proměn publikovaných myšlenkových směrů a názorů. Její důkladné osvojení patří již do pregraduální odborné přípravy. Je jedním z řešení eliminace problému omezených možností primárních výzkumů studentů, např. při psaní bakalářských prací. Elektronické informační zdroje, zejména oborové databáze, představují pro tuto metodu nejvýznamnější zdroj, s vysokou efektivitou užití. V přednášce jsou využity zkušenosti autorky při psaní práce na téma Redefinování role knihoven v 21. století pro management specializovaných knihoven. Obsahová analýza by neměla být opomíjena ani při řešení praktických problémů v managementu knihoven.

Při hledání vhodných metod pro zpracování disertace „Redefinování role knihoven v 21. století pro management specializovaných knihoven“ stála autorka před rozhodnutím, jak přistoupit k tématu, které bylo zpracováváno na přelomu tisíciletí mnoha autory a z mnohých hledisek. Výchozí principy nutnosti hledání nového směřování knihoven byly dány nejen proměnou letopočtu, ale také vlivem proměny informačního prostředí, proměnou fyzické podstaty médií nesoucích informaci, nástupem internetu. Ten se v té šťastnější nebo lépe řečeno demokratičtější části světa stává základním zdrojem pro hledání informací a knihovny tuto roli ztrácí.

Disertační práce je dílo specifické povahy. Na jedné straně se očekává, že přinese zcela nové poznatky a dosud nepublikované poznatky (Wikipedie, 2014), na druhou stranu je dílem jediného autora, byť výzkum probíhá v rámci úzké spolupráce se školitelem a akademickým pracovištěm. Kvalita i možnosti výzkumu jediného člověka jsou limitovány. Pro informační vědu, jejímž předmětem zkoumání je informace jako nositel poznatku, fixace znalosti a předmět komunikačních procesů (Vickery 2004), je typické, že nezkoumá individuální jednotky informačního systému, ale pokrývá je širším pohledem. Např. v oblasti výzkumu lidské komunikace se její metody odvíjí od sociologického přístupu spíše než od individualistického přístupu psychologie. Jedním z problémů takových výzkumů je nutné široké zázemí pro to, aby pro určité tvrzení autora práce byla získána dostatečná argumentační opora.

Z prediktivních metod je často, a poměrně dobrými výsledky, využívána tzv. delfská metoda, která pracuje s okruhy otázek pokládány významným osobnostem v několika cyklech, viz např. níže citovaná práce (Otto 1982). Nicméně její aplikace je náročná, již pro to, že právě významní odborníci patří mezi nejvíce vytižené osoby. Obecnou platnost závěrů by také mohlo zkusit to, pokud by výzkum probíhal pouze v českém prostředí.

V rámci rešeršní přípravy výzkumu došla autorka k závěru, že výsledky četby jednotlivých prací přináší velké množství údajů a jejich porovnávání formou kontextové analýzy může nahradit částečně informace získávané již zmíněnou prediktivní metodou.

Metoda kontextové analýzy patří mezi metody „on the desk“ (od stolu) (Bawden 2012, s. 316). Mezi metody „on the desk“ patří (Bawden 2012, s. 316): literární recenze, se specifickým pojetím v rámci kvantitativní meta-analýzy a meta-syntézy, konceptuální a filosofická analýza, historická analýza, obsahová analýza a z ní vycházející analýza diskursu a bibliometrické metody.

Výběr textů pro analýzu byl založen na respektování současného scientometrického paradigmatu významnosti práce dle stupně její citovanosti (analýza v databázi Web of Science). Analyzovány byly i články citující nejvýznamnější práce.

Další tematická analýza proběhla v oborových databázích pro knihovní a informační vědu. K této metodě mohlo být přistoupeno i díky široké dostupnosti zahraničních plnotextových vědeckých databází v České republice - Emerald, LISA (Library and Information Science Abstracts), LISTA (Library, Information Science and Technology Abstracts), ScienceDirect a další.

Téma budoucnosti knihoven bylo zkoumáno z hlediska kontextu klíčových slov, kterými vyjadřují autoři jednotlivých článků a statí své vize budoucnosti. Klíčová slova byla ukotvována do mentálních map s cílem vytvoření konceptuálních modelů perspektivních knihovních služeb. Analýza v zahraničních zdrojích byla doplněna o analýzu českých publikací. V této části výzkumu se projevuje signifikantní problém publikování českých odborníků pouze v českých zdrojích a absence zachycování domácího citačního ohlasu. Výběr článků z databáze knihovnické literatury, budované Knihovnickým institutem Národní knihovny ČR, vycházel mimo hledání podle klíčových slov i z obecného povědomí o v současné době významných autorech vizionářských článků (např. Andrejčíková, Bartošek, Řehák, Žabička).

Při analýze v databázi Web of Science (parametry rešerše varianty slova „*library*“ v kombinaci s označením *21st century/twenty one century*) byla nalezena práce T. M. Otta (1982). Autor zpracoval v roce 1982 studii vize role a významu akademických knihoven v 21. století. Postupoval delfskou metodou. Stejně jako autorka tohoto článku, sledoval směr perspektivních knihovnických služeb. Z těchto zjištění definoval nároky na kurikula pregraduálního vzdělávání knihovníků a oblast postgraduálního vzdělávání určeného pro odborníky působící v akademických knihovnách. V závěru své práce uvádí „*Mnoho z nás odmítá představu, že v budoucnu ztratí význam tištěné zdroje a vše bude jen elektronické, jako zbytečné bombastickou.*“ V jiném místě textu uvádí, že mezi oblastmi dalšího postgraduálního vzdělávání knihovníků by mělo patřit i programování. Roli „nového“ akademického knihovníka vidí zejména v rozvoji referenčních služeb a jeho zapojení do výuky. Konkrétně vyjmenovává jako perspektivní tyto knihovnické specializace: referenční knihovník, učitel-knihovník, rešeršér (vysoký význam přičítá tvorbě rešeršních profilů SDI), knihovník odpovědný za budování fondů, manažer knihovny, konzultant pro knihovní služby, odborník pro komunikaci s veřejností a systémový designér (Otto 1982). Zdůrazňována je i role přibližování technologických nástrojů uživatelům (i když v roce 1982 se jednalo spíše o asistenci při rešerších ve velkých počítačových systémech bez grafického rozhraní nebo při obsluze prvních kopírek, či čteček mikrofiší. Je jasné, že prediktivní analýzy jsou založené na představách současníků a jsou silně ovlivněny danou realitou a aktuální zkušeností. Navíc je knihovnictví pouze jednou ze součástí univerza poznání a jeho výraznou vlastností je ovlivňování dalšími systémy (nejen informační technologie, ale i např. didaktika) a predikce zaměřené pouze na knihovny mohou být silně ovlivněny představou o vývoji okolí.

Analýzou ve Web of Science bylo možné stanovit i časový rámec výběru prací. Nejcitovanější (a tedy i nejvýznamnější) texty s tématem vizí do 21. století vycházeli od 90.

let 20. stol. Nejcitovanější je článek *Míříme ke knihovnímu katalogu jednadvacátého století* (Antelman 2006). Článek je podrobnou analýzou automatizovaného systému, zpracovanou v rámci zavádění systému Endeca na Státní univerzitě Severní Karolína. Článek má vysokou informační hodnotu, obsahuje teoretickou část funkcí rešeršního knihovního systému, rozbor problematiky architektury systému. Přínosné jsou i v příloze uvedené testovací úlohy použité v rámci případové studie. Jejich verifikace v současných systémech by mohla být jedním z tipů pro analýzu vývoje rešeršních funkcí knihovního katalogu. Tyto testovací úlohy by však mohly být zajímavé i pro odborné pracovníky knihoven, kteří hledají objektivní nástroje pro hodnocení vyhledávacích systémů např. v rámci výběrového řízení.

Druhým článkem s nejvyšší citovaností byla stať Niny W. Matheson (MATHESON 1995) *Myšlenka knihovny v 21. století*. Autorka porovnává vize knihovnictví ve století devatenáctém a dvacátém a snaží se, zejména na základě dlouholeté praxe v oboru, formulovat vize nové. Připomíná roli knihovníka jako kustoda, pečujícího o duševní bohatství uložené v dokumentech, ale také knihovníka jako spolupracovníka vědce (konkrétně v lékařských oborech). Autorka konstatuje i to, že ne všichni knihovníci, zatížení orientací na papírové dokumenty a provozem bez výpočetní techniky, budou akceptovat proměnu knihovny a také to, že počet knihovníků bude průběžně v dalších letech klesat. Vývoj knihovnictví porovnává s prudkým vývojem biomedicínského poznání. Tento článek je natolik významný, že byl v roce 2012 znovu publikován v rámci speciální přílohy časopisu ke stému výročí vydávání *Journal of the Medical Library Association*.

V představování zajímavých děl, které byly v rámci výzkumu nalezeny, by bylo možné pokračovat dále. Kritická četba vizionářských nebo prediktivních textů vede k úvaze, nijak originální, že by bylo velkým přínosem oživit myšlenku čtenářských klubů, kde by se knihovníci navzájem informovali o tom, jaké zajímavé myšlenky byly publikovány. Sledování vývoje oboru v celosvětovém měřítku již překročilo možnosti jedince.

Je pravdou, že sice ještě nebylo vše vyzkoumáno a objeveno a základní otázky informační vědy nebyly vyřešeny, ale publikované zkušenosti zejména ve formě případových studií a velkých výzkumů mohou často pomoci nejen v teoretické oblasti, ale i ve sféře ryze praktické. Výsledkem kontextové analýzy lze vyjádřit těmito klíčovými slovy, které se nejčastěji ve stanovém výseku prací objevovaly: *librarians, library administration, information services, information technology, electronic information resources, library employees, library users, internet, library automation, library public services, libraries -- aims & objectives, information resources, technological innovations, library cooperation, library education...*

Specifická pozornost byla věnována článkům majícím vztah k managementu knihoven a organizaci knihovních procesů zajišťujícím hlavní produkt knihovny – knihovní službu. Nejefektivnější v tomto případě jsou tzv. případové studie. Tento typ práce umožňuje nejen sledovat vize, kterými se řídí strategie rozvoje knihovny, ale také popisuje proces realizace projektu od prvotního impulsu (ze strany knihovníků, uživatelů, zřizovatele, nebo jen tlakem doby) až k realizaci a vyhodnocení úspěšnosti.

Práce kumulující více případových studií je studie založená na důkazech, knihovnictví založené na důkazech (evidence based librarianship) (Marshall 2014).

Dalším, spíše pomocným zdrojem pro stanovení perspektivních knihovnických služeb, byl víceletý průzkum mezi studenty Filozofické fakulty. Studenti odpovídali na anketní otázku, která je součástí virtuálního testu informační gramotnosti studentů Filozofické fakulty UK, „Jaká je knihovna vašich snů?“. Text obsahuje 16 otázek na úrovni základní informační gramotnosti, studenti ne-knihovnických oborů vyplňují tento test po absolvování kurzu s cílem ověření posunu znalostí. Odpovědi studentů na otázku vize ideální knihovny se výrazně neproměňují a neproměnily se ani v monitorovaném období 2008 – 2013:

- *Dostatečný počet exemplářů titulů povinné studijní literatury*
- *Dostupnost studijní literatury v elektronické podobě s přístupem přes Internet*

- *Vlídny a kvalifikovaný personál knihovny*
- *Akvizice na přání uživatelů*
- *Delší výpůjční doba knih*
- *Nepřetržitá otevírací doba*
- *Individuální studovny*
- *Možnost rezervace knihy v Internetu*
- *Dětský koutek pro ohlídání dětí rodičů/studentů*

Jaké jsou tedy, na základě popisovaných výzkumů, perspektivní služby knihoven, služby, které jsou zmiňovány jako perspektivní ve významných člancích, a které definují knihovnu 21. století? Lze je rozdělit do tří skupin:

1. Služby nad informačními zdroji a systémy znalostí

Služby shromažďování a zpřístupňování informační zdrojů jsou nadále dominantní, jejich význam je nadále pro knihovní procesy klíčový. Dochází však k jejich transformaci směrem k virtuálnímu prostředí a vyšší míře zapojení knihoven do publikačního procesu.

2. Komunitní služby

Služby knihoven jsou poskytovány na principu cílových skupin uživatelů, kteří patří do komunity obsluhované knihovnou. Principy personalizovaných služeb jednotlivci jsou pouze podmnožinou skupin služeb. Princip skupinového směřování služeb je jedním ze základních rysů organizace knihovních služeb. Komunitní služby, které knihovny poskytují, mají úzkou vazbu k „službám nad dokumentem a systémy znalostí“. Do této oblasti zařazují i důležitou službu prostoru knihovny (studovny).

3. Podpora celoživotního vzdělání

I tato oblast je pevně svázána se „službami nad dokumentem a systémy znalostí“. Zejména v oblasti vymezené definicí informační gramotnosti je role knihoven nezastupitelná. Trend samoobslužných, intuitivních rozhraní služeb s sebou nese požadavek na vysokou kompetenci jednotlivce, tj. při vlastním čerpání konkrétní služby (zejména služby nad informačním zdrojem) je uživatel osamocen (časová nebo geografická bariéra, bariéry online komunikace člověk-počítač...). I rozpoznání chvíle, kdy se má uživatel obrátit na knihovníka, je věcí informační kompetence.

Při pohledu na uvedené skupiny služeb knihoven se otevírá otázka odborné přípravy pracovníků knihoven. V tomto směru jsem došla k přesvědčení, že (a platí to i pro současnou realitu) není knihovnické odborné vzdělání jedinou vhodnou kvalifikací pro zaměstnance knihovny. Snaha o univerzální přípravu jedince pro plnění všech uvedených rolí může vést až k povrchnosti. Oblast vzdělání v oboru informační vědy by měla připravit odborníky zejména pro oblast práce nad dokumentem a systémy znalostí. Odborníci z oblasti IT, pedagogové, mediální specialisté či překladatelé nebo grafici jsou plnohodnotnými články týmů knihoven. Tento argument se nijak netýká často připomínaného vyššího zapojení odborných pracovníků do role předmětových knihovníků. Tj. pedagog v knihovně bude zapojen do vzdělávacích aktivit, nikoli překvalifikován na katalogizátora. Vzhledem k dominanci služeb nad informačními zdroji a systémy znalostí považují za nutnost, aby v hlavní managementu knihovny byl absolvent oboru informační věda, ovšem s kompetencemi pro řízení.

Z hlediska managementu knihovny, ve smyslu obecného vnímání slova management, je hlavním produktem knihovny knihovní služba, která je základním prvkem a vyjádřením všech procesů systému. Její principy jsou ovlivňovány více faktory než pouze potřebou uživatele. Významný je např. podíl zřizovatele knihovny nebo legislativní omezení. Knihovny neposkytují služby, které nejsou procesně zpracovány, tj. připraveny. I na poskytnutí služby ad hoc musí knihovní systém být předem připraven. Přestože knihovní služby jsou konstruovány na principu cílových skupin, pak vyjma některých služeb (typicky služby

knihovního prostoru čítárny, studovny nebo skupinová výuka či volnočasová aktivita) je typickým příjemcem jedinec. Tento paradox knihovních služeb klade vysoké nároky na vyhodnocování zpětné vazby ze služeb. Tato zpětná vazba je vyhodnocována v rámci struktur cílových skupin, ale je ovlivněna mnoha faktory, které působí na každého jednotlivce. Z hlediska budoucnosti knihoven je poměrně uklidňující zjištění, že perspektivní role knihoven leží v oblasti, která je jim vlastní již mnoho staletí. Otázkou druhou však nadále zůstává, na kolik je v této hlavní roli ohrožena „novými“ subjekty, které jí mohou konkurovat uživatelsky přijatelnějšími službami. Stabilita existence knihoven, jako legislativně i obecně respektovaných institucí, jim dosud poskytuje významnou konkurenční výhodu.

Bibliografie

- ANTELMAN, K., E. LYNEMA a A.K. PACE. 2006. Toward a Twenty-First Century Library Catalog. *Information Technology and Libraries* [online]. Vol. 25, issue 3, s. 128 - 139 [cit. 2014-04-29]. ISSN 07309295. Dostupné z: EBSCO
- BAWDEN, David a Lyn ROBINSON. 2012. *Introduction to information science*. London: Facet publishing, xxx, 351 s. ISBN 978-185-6048-101.
- MARSHALL, Joanne Gard. 2014. Linking research to practice: the rise of evidence-based health sciences librarianship. *Journal of the Medical Library Association : JMLA* [online]. Vol. 102, issue 1, s. 14-21 [cit. 2014-04-30]. ISSN 1536-5050. Dostupné z: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3878930/>
- MATHESON, N.W. 1995. The idea of the library in the twenty-first century. *Bulletin of the Medical Library Association* [online]. Vol. 83, issue 1, s. 1-7 [cit. 2014-04-29]. ISSN 00257338. Dostupné z: EBSCO
- OTTO, Theofil M. 1982. The academic librarian of the 21st-century - public-service and library-education in the year 2000. *Journal of Academic Librarianship* [online]. Roč. 8, č. 2, s. 85-88 [cit. 2014-04-29]. Dostupné z: <http://www.elsevier.com/locate/issn/00991333>
- VICKERY, B. a A. VICKERY. 2004. *Information science in theory and practice*. 3rd rev. München: K.G. Saur, xiii, 400 p. ISBN 35-981-1658-6.
- Disertační práce. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. St. Petersburg (Florida): Wikipedia Foundation, 19.3. 2012, last modified on 10.2. 2014 [cit 2014-04-29]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Diserta%C4%8Dn%C3%AD_pr%C3%A1ce